

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Lipsanen, Katariina; Myllymaa, Lauri

Title: Mahdollisuus filosofisena näennäisongelmana

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Tekijät & Eurooppalaisen filosofian seura ry, 2023

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Lipsanen, K., & Myllymaa, L. (2023). Mahdollisuus filosofisena näennäisongelmana. *Niin & näin*, 30(1), 41-45.

Mahdollisuus filosofisena näennäisongelmana

Esseessään ”Mahdollinen ja todellinen” Bergson keskittyy mahdollisuuden ongelmaan. Bergson esittelee mahdollisuuden käsitteen tavanomaisia käyttötapoja, jotka ovat päätyneet sellaisinaan myös filosofisten pohdintojen lähtökohdiksi. Nämä mahdollisuuskäsitykset johtavat Bergsonin mukaan filosofiassa näennäisongelmiin, sillä mahdollisuus on pikemmin ihmisälyn hyödyntämä ajattelun työkalu kuin todellisuuden ominaisuus.

Ranskalaisen filosofin Henri Bergsonin (1859–1941) ajattelun paluuta Suomeen on povattu jo pitkään, mutta tämä on alkanut toteutua vasta viime vuosina¹. Omana aikanaan Bergson nautti suurta kansainvälistä suosiota, ja osa tästä suosiosta kantaautui myös tänne pohjoiseen. Kuitenkin Bergsonin kuoleman jälkeen keskustelu hänen filosofiastaan näytti jääneen lähinnä ranskalaisten tutkijoiden piiriin.

Tällä vuosituhanhella Bergson on hiljalleen palannut osaksi laajempaa kansainvälistä filosofista keskustelua ja myös englanninkielistä tutkimuskirjallisuutta. Tuoreimpia merkittäviä projekteja on Caterina Zanfin koordinoima Global Bergsonism Project, joka yhtäältä tuo esille Bergsonin filosofian kansainvälistä vaikutusta ja toisaalta tarjoaa alustan eri puolilla maailmaa tehdyille Bergson-tutkimukselle. Projektin alkamisen jälkeen vuonna 2020 perustettiin uusi tieteellinen lehti *Bergsoniana*. Journali jatkaa aiempien Bergsoniin keskittyneiden julkaisusarjojen *Études bergsoniennes* (1948–1976) ja *Les Annales bergsoniennes* (2002–2020) perintöä. Bergsonin paluuta kansainväliselle keskusteluareenalle korostaa, että *Bergsoniana* – toisin kuin ranskankieliset edeltäjänsä – julkaisee suurimmaksi osaksi englanninkielisiä tutkimusartikkeleita. Tutkimuskentän avautumista yhä laajemmalle yleisölle kuvaa journalin kohdistaminen muillekin kuin Bergson-skolaareille. Julkaisun painopiste on niissä filosofisissa ongelmissa ja keskusteluissa, joihin Bergsonin ajattelu on keskittynyt.²

Bergsonin uran huippuhetkiin kuului hänelle vuonna 1928 myönnetty vuoden 1927 kirjallisuuden Nobel-palkinto. Bergson ei kuitenkaan päässyt paikalle juhlatilaisuuteen vastaanottamaan tunnustusta ja pitämään kiitospuhetta. Korvaukseksi väliin jääneestä puheesta hän kirjoitti esseän ”Mahdollinen ja todellinen” (*Le possible et le réel*), joka julkaistiin vuonna 1930 ruotsalaisessa aikakauslehdessä *Nordisk Tidskrift*. Teksti ilmentää Bergsonin filosofian keskeistä oivallusta: klassiset metafysiset ongelmat paljastuvat täsmällisesti esitettyinä näennäis-

ongelmiksi, jotka juontuvat ihmisajattelun luonnollisten taipumusten sivuuttamisesta.

Mahdollinen ja todellinen

”Mahdollinen ja todellinen” ottaa kritiikkinsä lähtökohdaksi päättelyn, jonka mukaan nykyisyys sisältää mahdollisuuksia, jotka voivat tapahtua tulevaisuudessa ja voivat siten tulla todellisiksi. Bergson esittelee mahdollisuuden käsitteeseen yleisesti liitetyt kaksi merkitystä. Ensimmäisen merkityksen mukaan mahdollisuus tarkoittaa ”toteutumistaan odottavaa ideaa”. Toisen merkityksen mukaan mahdollisuus taas tarkoittaa esteiden puuttumista: jonkin asian toteutuminen ei ole mahdollista. Bergsonin mukaan nämä kaksi mahdollisuuden määritelmää kuitenkin sekoittuvat helposti ihmisten ajattelussa.³

Bergson hahmottelee ongelmaa *Hamlet*-esimerkillä. Kun ajattelemme nykyhetken mahdollisuuksia, tukeudumme käsitykseen menneestä. Nyt kun Shakespeare on jo kirjoittanut näytelmänsä *Hamlet* ja se on valmiiksi olemassa, voidaan ajatella, että sen mahdollisuus oli olemassa jo ennen teoksen syntymistä. Tällainen mahdollisuuskäsitys olettaa kuitenkin vain esteiden puuttumisen, ja sen antia Bergson pitää nykyhetkelle vähäisenä.⁴ Kun ajattelemme nykyhetken mahdollisuuksia, jotka perustuvat käsitykseen menneestä, menneisyys ei tarjoa ajattelulle muuta kuin, että nykyhetkessä ei esiinny esteitä mestariteoksen syntymiseen. Kuitenkin kun haluamme miettiä nykyhetken mahdollisuuksia, ajattelemme tosiasiasa mahdollisuuden toista merkitystä, ennalta olemassa olevia ideoita, jotka toteutuvat myöhemmin. *Hamletia* ajatellen mietimme, että myös nykyhetkessä piilee samanlaisia tuntemattomia mahdollisuuksia mestariteokseen, jotka voivat realisoitua myöhemmin. Bergsonin mukaan näin ei ole, vaan mahdollisuus luodaan vasta samalla, kun asia on tekeytymässä. Puhe nykyhetkeä edeltävistä mahdollisuuksista on täten mietetöntä: ”[...] mahdollisuus on seurausta toteutuneesta

todellisuudesta ja tilanteesta, jonka se heijastaa menneisyyteen”⁵.

Deleuzen tulkinta: virtuaalinen mahdollisen korvaajana

Gilles Deleuze (1925–1995) on merkittävästi vaikuttanut Bergsonin esseestä esitettyihin tulkintoihin. Omassa filosofisessa projektissaan Deleuze teki ranskan sanasta *virtuel* käsitteen tukeutumalla soveltavaan Bergson-tulkintaansa. Teoksessaan *Bergsonismi* Deleuze esittää, että Bergson pitäisi virtuaalista mahdollisuutta parempana käsitteenä. Lisäksi hän väittää, että virtuaalinen ei ole todellisen vastakohta, vaan sille sopiva vastinpari on aktuaalinen. On siis siirryttävä mahdollisen ja todellisen käsitteparista virtuaalisen ja aktuaalisen käsittepariin.⁶

Bergson ei kuitenkaan esitä vastaavaa ajatusta. Virtuaalinen ja aktuaalinen ei ole Bergsonin käyttämä käsittepari, vaan hän käyttää sanaa *virtuel* havainnollistaakseen ja tarkentaakseen tavanomaista mahdollisuuden käsitystä. Kuviteltu tai ideaalinen (eli vierasperäisellä uudissanalla ilmaistuna ”virtuaalinen”) mahdollisuus sekoitetaan arkiarjittelussa mahdollisuuksien esteiden puutteeseen.

Katsaus Bergsonin tuotantoon korostaa, että Deleuzen projekti oli hänen omansa. Bergson käyttää ranskan sanaa *virtuel* sen tavanomaisissa merkityksissä, jotka kääntyvät suomeksi erityisesti ilmauksilla ”keinotekoinen”, ”näennäinen” ja ”kuvitteellinen”. Marc Parmentier on huomauttanut, että Bergsonin tapa käyttää sanaa *virtuel* on niin epäjohdonmukainen, että sitä on vaikea oikeastaan käsittää johdonmukaisena ja yhtenäisenä käsitteenä⁷. Vertailukohtana *virtuel* kuvaa esimerkiksi teoksessa *Matière et mémoire* (”Aine ja muisti”, 1896) ennen kaikkea tajuntaan liittyviä seikkoja.⁸ Bergsonin peilikuvavertaus havainnollistaa taas yhtä hänen keskeistä tapaansa käyttää sanaa *virtuel* esseessä ”Mahdollinen ja todellinen”:

”Yhtä hyvin voitaisiin kuvitella, että lihaa ja verta oleva ihminen olisi peilikuvansa aineellistuma sillä verukkeella, että todellinen ihminen on kaikkea sitä mitä hänen valekuvansakin [*image virtuel*], ja lisäksi sen kiinteys tekee sen käsin kosketeltavaksi. Tosiasiassa keinotekoisien olion [*le virtuel*] aikaansaaminen vaatii enemmän kuin todellisen, ja ihmisen kuvajainen vaatii enemmän kuin pelkän ihmisen, sillä kuvaa ei synny, ellei ihminen heijastu peilistä ja sen lisäksi tarvitaan vielä peili.”⁹

Bergsonin kuvaaman yleisen käsityksen mukaan mahdollinen olio on muuten sama kuin todellinen vastinparinsa sillä erotuksella, että mahdolliselta oliolta puuttuu sen olemassaolo – se on kuin todellinen, mutta se ei vain ole olemassa. Todellinen olio syntyisi mahdollisesta vastinparistaan, kun jälkimmäiseen vain liitettäisiin olemassaolo. Bergsonin mukaan tällainen käsitys vastaa sitä, että saannotaisiin todellisen olion syntyvän peilikuvastaan. Tässä yhteydessä ranskan ilmaisu *image virtuel* viittaa optiseen ilmiöön, jota kutsutaan suomeksi virtuaalikuvaiksi tai valekuvaksi. Valekuva näyttää katsojalle tulevan tietystä

sijainnista, vaikka se onkin optisen linssin aiheuttama heijastus. Kuva ei siis ole sillä pinnalla missä linssi antaa katsojan olettaa sen olevan. Vertauksena *image virtuel* tarkoittaa Bergsonille heijastetta, joka sijaitsee vain katseessa. Mahdollisuus on täten valekuva siinä mielessä, että se älyllisenä mielteenä on vain tajunnalle ilmenevä illuusio. Mahdollisuus ei siten koskaan voi tulla reaalisiksi, sillä moinen tarkoittaisi todellisuudessa olemassa olevaa ajatusta ja tekisi ajatuksesta eli peilikuvasta ensisijaisen ja todellisuudesta jäljitelmän. Bergsonin mukaan tilanne on päinvastainen; todellinen on ensisijainen ja mahdollinen sen jäljitelmä. Tästä huolimatta mahdollisuuksilla on tärkeä funktio ihmisen tahdonalaisessa toiminnassa.

Vapaa tahto luo mahdollisuudet

Bergsonin mahdollisuuden käsitteen filosofinen ongelmanasettelu perustuu ihmisilyn kykyyn jäsentää todellisuutta ja aikaa sekä kahden erilaisen mahdollisuuskäsityksen sekoittumiseen. Bergsonin erittelemä mahdollisuuden ongelma rinnastuu vapaan tahdon ongelman käsittelyyn hänen esikoisteoksessaan *Essai sur les données immédiates de la conscience* (”Tutkielma tietoisuuden välittömästä sisällöstä”, 1889). Tarkastellessaan tahdonvapautta Bergson huomauttaa, että monet tunnetut selitysmallit esittävät vapaan tahdon mahdollisuutena valita toimintaansa tiettyjen vaihtoehtojen edessä. Determinismin mukaan todellisia vaihtoehtoja on vain yksi: valinta ja vapaus ovat illuusioita, ja siten lopulta mahdollisuuskin on illuusio muuten kuin yhdellä ennalta määrättyllä tavalla toteutuvana. Indeterminismin mukaan vaihtoehtoja on toki useita, mutta ne ovat vapaalle tahdolle ennalta annettuja.¹⁰ Bergsonista determinismi ja indeterminismi jakavat saman todellisuuskäsityksen, jonka mukaan kaikki nykyhetkessä on valmiiksi annettu, eikä ajassa voi syntyä uutta – edellinen tarjoaa ehdottoman tapahtumien polun ja jälkimmäinen ehdottoman toisiaan seuraavien mahdollisuuksien valikoimien polun, missä rajallinen joukko valinnan ovia johtaa aina uusiin rajallisiin joukkoihin valinnan ovia.

Bergsonin kritiikissä determinismi ja indeterminismi tarkastelevat valinnan hetkeä lopputuloksen näkökulmasta – jo tapahtuneena eikä jonain, mikä olisi juuri sillä hetkellä käsillä. Mahdollisuudet ovat täten ennalta annetut. Ennakoimattomien uusien ratkaisujen ajattelemisen on täysin mahdotonta, ja siten valintaa voidaan tarkastella ainoastaan kuvittelemalla se jo tapahtuneeksi. Samoin vaihtoehdot annetaan jälkeen päin, kun valinnan hetki on jo ohi, mutta tietoisuus kuvittelee niiden olleen olemassa jo tapahtumia ennen. Niin vapaan tahdon kysymyksessä kuin mahdollisuuden ongelmassa teoreettinen nykyhetki on ajasta irrotettu ja sitä käytännössä kohdellaan menneenä. Teoreettiseen tai kuviteltoon nykyhetken sijoittuvat myös vapaan tahdon valittavat vaihtoehdot tai uuden mestariteoksen mahdollisuus. Molemmissa tapauksissa vaihtoehdot ja mahdollisuudet annetaan teoreettiselle nykyhetkelle jälkikäteen. *Hamletin* mahdollisuutta tarkastellaan nyt satoja vuosia myöhemmin. Vapaata tahdon

”Bergson käsittää filosofian tehtäväksi ymmärtää todellisuuden ilmiöitä niiden muuttuvuudessa ja luovuudessa.”

valintaa taas tarkastellaan filosofisissa keskusteluissa kuin jo tapahtuneena riippumatta siitä, puhtaanko vapaudesta teoreettisesti vai konkreettisin esimerkein.

Nämä huomiot kytkeytyvät Bergsonin laajempaan analyysiin ihmiselle luontaisesta tietokyvystä eli älystä tai älykkyydestä (*intelligence*). Bergsonin mukaan ihmisäly ei kykene tavoittamaan todellisuuden muutosta ja luomista. Täysin uusien asioiden luomista se ei kykene jäsentämään, vaan käsittää ne ennestään tietämillään asioilla. Tämän vuoksi mikään ei ole ihmisälylle luontaisempaa kuin tehdä asiat annetuiksi: äly luontaisesti tarkastelee vapaata tahtoa sen lopputuloksien valossa eli jälkikäteen, kun vapaa tahto on jo tehnyt valintansa. Älykkyyden käsittämät mahdollisuudet tarkoittavat Bergsonin mukaan kuviteltuun tulevaisuuteen heijastettujen tapahtumien ennakoointia.

Bergson käsittää filosofian tehtäväksi ymmärtää todellisuuden ilmiöitä niiden muuttuvuudessa ja luovuudessa. Hän kritisoi usein filosofisia järjestelmiä ja käsityksiä, jotka hänen mukaansa vievät todellisuudelta sen ajallisuuden eli keston (*durée*). Jos kestoja ei olisi, kaiken todellisuudessa voitaisiin olettaa olevan annettu kerralla. Täten joko aika on jotain todellista tai sitten *tout est donné*, kaikki voisi hyvin olla annettu yhdellä kertaa – kestoille, ajan kulumiselle, ei olisi tarvetta. Bergson näkee monien filosofien ajattelevan jälkimmäisellä tavalla. Hänen mukaansa he sulkevat pois todellisuudesta keston ja sen aiheuttaman ennakoimattoman muutoksen, jotta asiat olisivat analysoitavissa nykyhetkestä käsin nykyhetken mahdollisuuksina. Juuri näin tapahtuu mahdollisuuden

ja vapaan tahdon kysymyksissä: kun tapahtumat ovat jo tapahtuneet, näemme niiden seuraukset ja tapahtumien ketju tulee annetuksi. Nykyhetkessä tehtävien valintojen haasteena on, etteivät niiden seuraukset ole vielä nähtävissä, ja siksi ihmisäly haluaa irrottaa nykyhetken ja siinä tapahtuvan toiminnan ajan todellisesta kestosta ja tarkastella sitä menneenä, annettuna. Bergsonin mukaan filosofian tulee kuitenkin omaksua aika sen positiivisessa määritelmässään kestona, joka koetaan laadullisena muutoksena ja joka ei ole kvantifioitavissa. Jos aika on jotain todellista, se ilmenee siellä, missä asiat eivät ole täysin ennalta määrättyjä – toisin sanoen ajassa syntyy jotain ennakoimatonta. Aika on jotain ja siitä seuraa jotain, ja tämä jokin on luomista.

Luovuus tahdon seurauksena

Vapaa tahto edellyttää toimintaa. Toiminta puolestaan johtaa ennakoimattomaan tulokseen, ja tämä tulos on luovuutta. Vapaa tahto ilmenee siten luomisena. Nykyhetken on päädytty katkeamatonta luovaa kestoja pitkin eikä mahdollisuuksien toteutumisenä. Kerrataan edellä todettu toisin sanoin: vapaa tahto merkitsee toiminnan kypsymistä, kypsyminen taas ajan kulumista, johon voidaan mieltää liittyvän jonkin kerääntymistä. Annetaan esimerkki Bergsonilta. Kun henkilö opettelee valssia, hän purkaa näkemänsä sulavan tanssin osiin, kuten askel-lukseen ja pyörähdyksiin. Nämä kaikki osatekijät ovat abstraktioita hänen havaitsemastaan valssista, ja hän

ryhtyy opettelemaan niitä samalla tavalla kuin musiikkiin perehtyvää opettelee sävelasteikkoja, jotta hän voisi soittaa melodioita. Hän harjaantuu yksinkertaisemmissa osatekijöissä ja alkaa yhdistää niitä kokonaisuudeksi. Lopulta hän on tahdonalaisesti luonut itselleen kyvyn tanssia valssia.¹¹ Valssi ei itsessään koostu osista edes sitä harjoiteltaessa, mutta tanssitaiteo hiljalleen kypsyy, kun äly hyödyntää analyyttistä ja synteettistä mieltämiskykyään.

Tanssin, musiikin ja matematiikan opettelu on itsessään kuvittelukyvyyn varaista toimintaa, mutta toiminnan lähtökohta ja lopputulos ovat kuvittelukyvyistä riippumattomia. Tanssin oppiminen ei toteudu kuvittelujen mahdollisuuksien synteeseinä, vaan mahdollisuudet ovat ajattelun työkaluja toiminnan ja opetteluun jäsentelyssä. Valssia opetteleva henkilö on analysoinut havaintoaan, tahdonalaisesti ehdollistanut itsensä kuvittelunsa muotoihin, sommitellut nämä muodot yhteen ja tuottanut jotain, mikä ylittää hänen ajattelunsa ja havaintonsa: hän on oppinut ja luonut – ja näiden kahden ilmaisun merkitykset ovat lähes päällekkäiset. Niinkin yksinkertainen ja arkinen teko kuin tanssilajin opettelu on osoitus tahdonalaisesta luomisesta, vaikka kyse ei ole *Hamletin* kaltaisesta mestariteoksesta. Vapaan tahdon luova toiminta noudattaa kuitenkin aina samaa periaatetta tilanteesta riippumatta.

Bergsonille luovan toiminnan kantama ulottuu ihmisajattelun rajoille: mahdollisuuksien luoja toiminnalla on seurauksia kahteen metafysiikan avainongelmaan eli kausaalisuuden ongelmaan ja induktion ongelmaan¹². Edelliseen se vaikuttaa tuottamalla determinismin ja indeterminismin kanssa ristiriidassa olevia seurauksia eli luovuutta ja ennakoimattomuutta. Jälkimmäiseen se vaikuttaa asettamalla kyseenalaiseksi kuvittelukyvyyn yleistytykset. Bergsonille luova toiminta synnyttää ihmisen ajattelun ja toiminnan korkeimmat muodot, erityisesti musiikin, matematiikan ja kädentaidot. Niistä kaikista on tullut korkeakulttuurin osia siksi, että ihmiset ovat toteuttaneet tahdonalaista toimintaansa ja dokumentoineet tai demonstroineet luovuutensa tulokset seuraaville sukupolville taaten sukupolvien välisen kulttuurisen perinnöllisyyden. Jälkipolvet ovat kaikki osaltaan joutuneet opettelemaan eli luomaan itsessään vaaditut taidot – jokainen matemaatikko on aloittanut lapsena yksinkertaisesta aritmetiikasta, ja luovuuden näkökulmasta ympyrän pinta-alan laskeminen ensimmäistä kertaa synnyttää yhtä ainutkertaisen ja hämmästyttävän oivalluksen nykypäivän peruskoululaisen kuin aikoinaan Arkhimedeekin tajunnassa.

Mahdollisuuden ongelma havainnollistaa Bergsonille metafysiikan suuria ongelmia, jotka käsitteiden lähemmän analysoimisen myötä paljastuvat näennäisongelmiksi tai metafysiikalle epäolennaisiksi kysymyksiksi. Vähintäänkin ne vaativat toisenlaista lähestymistapaa. Bergsonin sanoin ne perustuvat illuusioille.¹³ Mahdollisuudet ovat Bergsonin mukaan älyn työkaluja eli mielteitä, joiden avulla se kykenee valmistelemaan ja ohjaamaan tahdonalaista toimintaa. Toiminta lopulta kuuluu keston ja ylläpitää keston jatkuvuutta. Älylliset mielteet ovat taas ajattelun

hyödyllisiä illuusioita, jotka jäsentävät kestopahtuvia asioita älylle käsitettävään muotoon. Myöhemmin olemme taas uudessa nykyhetkessä ja hahmottelemme uudenlaisia mahdollisuuksia silloisen tilanteen valossa. Mahdollisuuden asianmukainen hahmottaminen ajattelun välineenä ratkaisee sen metafysisen ongelmallisuuden. Toisaalta mahdollisuuden olettaminen metafysisenä ongelmana on Bergsonille näennäisongelma, jonka näennäisyyden osoittamiseen hän ryhtyi filosofiassaan. Yhtä kaikki mahdollisuus ei ole todellisuuden osatekijä, mutta silti ehdottoman tärkeä ajattelun työkalu. Filosofian näennäisongelmat näyttävät Bergsonin mukaan perustuvan sille, että filosofian historiassa on harvoin huomioitu vapauden ja ennakoimattomuuden seurauksia.¹⁴ ”Mahdollinen ja todellinen” havainnollistaa, kuinka Bergsonin mukaan filosofian tulee ottaa lähtökohdaksi muutos, aika ja luovuus eikä sivuuttaa niitä tai selittää niitä pois.

Lopuksi

Bergson keskittyi filosofiassaan mahdollisuuden ja vapauden ongelmien kaltaisiin metafysiikan ydinaiheisiin. Nykyistä ja varhaisempaa kiinnostusta Bergsonin filosofiaan saattaa selittää Bergsonin ainutlaatuinen tapa analysoida ja purkaa filosofian klassisia kysymyksiä. Esimerkiksi *Matière et mémoire* keskittyy edelleen paljon käsitelyyn mieli–ruumis-dualismiin. Bergson päätyy usein lopputulokseen, ettei analysoitu ongelma itse asiassa ole filosofialle mielekäs; ongelma ratkeaa, kun sen osatekijöitä ja olettamuksia tarkastellaan riittävästi. Filosofisten ongelmien nimittäminen näennäisongelmiksi ei toki ole ainutlaatuista. Erityisesti Rudolf Carnap (1891–1970) on Bergsonia myöhemmin ja eri tulokulmasta kutsunut monia filosofisia ongelmia näennäisongelmiksi (*Scheinprobleme*). Carnap hahmotti filosofiset ongelmat loogisina ongelmina ja siten loogisesti ratkaistavina, siinä missä Bergson hahmotti filosofiset ongelmat kognitiivisina ja siten ihmisen ajattelun ja tajunnan monitieteellisellä analyysillä ja hänen itsensä kehittämällä filosofisella menetelmällä ratkaistavina.

Näkemyksessä filosofian näennäisongelmista on yksi niistä Bergsonin ajattelun osa-alueista, johon myös Gilles Deleuze erityisesti tarttui. Deleuzen kiinnostus Bergsonin filosofiaan onkin ollut toinen syy Bergsonin uudelle näkemykselle Deleuzen oman ajattelun saavutettua suosiota. Siksi Deleuze on myös vaikuttanut merkittävästi Bergsonin filosofian tulkintatapoihin. Deleuzen Bergson-tulkinta on nähdäksemme hyvä esimerkki filosofiassa toisinaan esiintyvistä käsitteiden ylikorostamisesta. Käsitteiden ylikorostaminen kuuluu Deleuzen omalaatuiseen tapaan käsitellä klassikkofilosofiaa, se oli osa hänen omaa filosofista projektiaan. Bergsonin filosofian kannalta tämä on ongelma, jos Deleuzen filosofista motivaatiota ei eroteta Bergsonin motivaatiosta. Deleuze tunnetaan ajatuksista, että filosofia tarkoittaa käsitteiden luomista, ja tämä näkyy myös hänen Bergson-luennassaan. Mielenkiintoisesti Bergson osoittautuu tämän ajatuksen vastakohtaksi: monet Bergsonia tutkineet ovat huomauttaneet

hänen vastahakoisuudesta korostaa käsitteiden roolia¹⁵. Bergson pikemminkin jatkoi modernin empirismin käsitteisiin kohdistuvaa epäilyä, jota edustivat erityisesti George Berkeley (1685–1753) ja David Hume (1711–1776). Käsitteet ovat aina alisteisia käsiteltäville ongelmille – tämän Bergson on selkeästi ilmaissut esimerkiksi teoksessaan *Matière et mémoire*. Siinä hän kertoo käyttävänsä 'materian' käsitettä vain teoksen keskeisen kysymyksen kontekstissa, mielen ja ruumiin välisen suhteen ongelmassa. Materian käsitteellä ei siten ole sen käyttötarkoituksen ulkopuolista, yleistä merkitystä.¹⁶

”Mahdollinen ja todellinen” havainnollistaa hyvin Bergsonin varauksellisuutta ottaa filosofian suuria käsitteitä liian hätäisesti filosofoinnin lähtökohdaksi. Hänen mukaansa filosofoinnin aloittaminen käsitteistä tekee filosofian kysymyksistä ja vastauksista valmiiksi annettuja: kun lähtökohdaksi on otettu käsitteet, myös koko filosofoinnin pelisäännöt rajoittuvat tiettyjen käsitteellistysten leikkiin. Kysymykset kuten ”onko onnellisuus mielihyvää?” ajavat filosofin sosiaalisesti eh-

dollistuneeseen kielelliseen analyysiin onnellisuuden ja mielihyvän tavanomaisista merkityksistä, ja vastaus onnellisuuden ongelmaan on jo kirjattu näiden käsitteiden merkityksiin.¹⁷ Täten filosofisessa pelissä käytettyjen pelimerkkien eli käsitteiden arvo mitataan niiden sosiaalisella arvolla asioiden ja todellisuuden luonteen tavoittamisen kustannuksella.

Samoin pohdinta mahdollisista mutta vielä tuntemattomista mestariteoksista on jo itse mahdollisuuden käsitteeseen kirjattuna ennalta määrittänyt mahdollisten vastausten luokan. Moinen esteettinen pohdinta ainoastaan sivuaa luovuutta, joka saa voimansa toiminnasta eikä ennakoinnista. Lyhyesti sanottuna mahdollisuudet eivät ole Bergsonin mukaan filosofisesti mielekkäitä, sillä mahdollisuudet eivät jäsennä todellisuutta, vaan ihmisäly koettaa saada otteen muuttuvasta todellisuudesta heijastamalla siihen mahdollisuuksia. Bergsonin mukaan filosofisen päättelyn tulisikin edetä tavanomaiselle inhimilliselle päättelylle päinvastaiseen suuntaan: ottaa lähtökohdaksi muuttuva todellisuus *simpliciter*.

Viitteet

- 1 Näkyvimpiä esimerkkejä on *Tiede & Edistyksessä* vuonna 2021 ilmestynyt Bergsonia käsittelevä erikoisnumero (ks. Hotanen 2021).
- 2 Worms & Zanfi 2021, 6.
- 3 Bergson 1934/2013, 110–113.
- 4 Sama, 112.
- 5 Bergson 2023, suomennosta muutettu.
- 6 Deleuze 1966/1998, 99–100.
- 7 Parmentier 2017, 1.
- 8 Parmentier 2017, 53.
- 9 Bergson 2023, suomennosta muutettu.
- 10 Bergson 1889/2013, 132–136.
- 11 Bergson 1919/2009, 178–181.
- 12 Sama, 189–190; ks. Myllymaa 2021, 208–210.
- 13 Bergson 1934/2013, 104.
- 14 Sama, 114–115.
- 15 Ks. esim. Fell 2012, 7–9.
- 16 Bergson 1896/2012, 3.
- 17 Bergson 1934/2013, 52–53.

Kirjallisuus

- Bergson, Henri, *L'énergie spirituelle* (1919). Toim. Frédéric Worms. PUF, Paris 2009.
- Bergson, Henri, *Matière et mémoire* (1896). Toim. Frédéric Worms & Camille Riquier. PUF, Paris 2012.
- Bergson, Henri, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889). Toim. Frédéric Worms & Arnaud Bouaniche. PUF, Paris 2013.
- Bergson, Henri, *La Pensée et le mouvant. Essais et conférences* (1934). Toim. Arnaud Bouaniche, Arnaud François, Frédéric Fruteau de Laclos, Stéphane Madelrieux, Claire Marin & Ghislain Waterlot. PUF, Paris 2013.
- Bergson, Henri, Mahdollinen ja todellinen (Le possible et le réel, 1930). Suom. Tapani Tolonen. *niin & näin* 1/2023, 25–30.
- Deleuze, Gilles, *Le bergsonisme* (1966). PUF, Paris 1998.
- Deleuze, Gilles, *Bergsonismi* (Le bergsonisme, 1966). Suom. Eetu Viren. Tutkijaliitto, Helsinki 2018.
- Fell, Elena, *Duration, Temporality, Self: Prospects for the Future of Bergsonism*. Peter Lang, New York 2012.
- Hotanen, Juho, Bergsonin paluu. *Tiede & Edistys* 3/2021, 127–132.
- Myllymaa, Lauri, *Two Sources of Knowledge. Origin and Generation of Knowledge in Maine de Biran and Henri Bergson*. Väit. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2021.
- Parmentier, Marc, Virtualité et théorie de la perception chez Bergson. *Methodos* 17/2017. Verkossa: journals.openedition.org/methodos/4685.
- Worms, Frédéric & Zanfi, Caterina, Editorial. *Bergsoniana* 1, 2021, 5–7.